

Båstad 2005-10-25

”Hellre fria än fälla”

av

Gunvor Wallin
juris professor

Thomas Wettergren

Innehåll:	Sid.
1. Målet	2
1.1. Parterna	2
1.2. Flickornas mödrar	2
1.3. Parternas version	3
1.4. Vittnesmålen	3
1.5. Domskälen	4
2. Kommentarer	5
2.1. Bevisvärdering, beviskrav och utredning	5
2.2. Utredningar i målet	6
2.3. Trovärdighet	7
2.4. Alternativa hypoteser	8
2.5. Mannens hälsotillstånd	9
2.6. Synpunkter på domskälen	10
2.7. En alternativ förklaringsmodell	11
2.8. Frihet under ansvar?	12
2.9. Avslutande synpunkter och sammanfattning	13

Inom svensk rättsskipning brukar ofta framhållas vilka höga krav vi har på rättssäkerhet och hur viktigt det är för ett rättssamhälle att ställa höga krav på bevisning och bevisvärdering. Man brukar säga att det för fällande dom krävs att den åtalades skuld står bortom allt rimligt tvivel och att det är bättre att nittionio skyldiga går fria än att en oskyldig blir dömd. Svea Hovrätts friande av Christer Pettersson i Palmemålet är ett exempel på denna goda svenska rättstradition.

1. Målet

Vi har utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv granskat några domar i sexualbrottmål. I det fall som är aktuellt här blev vi kontaktade av mannen under sommaren 2005. Han översände domarna och lämnade några muntliga upplysningar i detaljfrågor. Mannen blev 2003 av Luleå tingsrätt (TR) dömd till sju års fängelse för dels grovt sexuellt utnyttjande av underårig, dels för överträdelse av besöksförbud, dels för vapenbrott. Det senare bestod i att mannen innehaft två revolverar utan att ha vapenlicens. På grund av de två senare åtalpunkternas ringa straffvärde bortses i det följande från dessa. Härutöver dömdes mannen till att utge skadestånd till de båda målsägandena. Hovrätten för övre Norrland (Hovrätten) ändrade tingsrättens dom på så sätt att fängelsestraffet sattes till fem år och skadeståndsbeloppen höjdes.

1.1. Parterna

Parter i målet är – förutom mannen – två flickor, av vilka den ena kallad A, är mannens fosterdotter och den andra, kallad B, är mannens biologiska dotter.

Övergreppen mot A sägs ha ägt rum 1992 – september 2002 och mot B dels vid ett tillfälle 1998/99 i mannens bostad, dels under en treveckorsperiod våren 2001 på samma plats, dels under juni – september 2001 i huvudsak i bostaden, men även under resor i Norrbotten och Västerbotten.

Mannen är tidigare ostraffad fränsett vissa trafik- och bokföringsförseelser. Han har varit gift ”ett flertal gånger”, senast med A:s mor. Han är nu närmare sextio år gammal. Mannen drev en affärsrörelse i Luleå, vilken gick i konkurs 2000. Han har tillsammans med målsägandena, A:s mor och flera andra personer, deltagit i ett stort antal marknader och mässor i Norrbotten och Västerbotten och bedrivit försäljning av musik, ungdomsartiklar mm. Han ägde en fastighet i Luleå, vilken först till hälften, därefter helt ”skrevs över” på A:s mor .

A var vid tiden för polisanmälan arton år gammal och hade vistats i mannens hem under nästan hela sin barndom. Den två år yngre B hade däremot mestadels bott på annan ort, dels tillsammans med sin mor, dels placerad i fosterhem. Hon förefaller ha bott tillsammans med sin far endast under de tidsperioder åtalet omfattar. Enligt uppgifter från mannen och två av vittnena hade B tidigare varit inblandad i ett sexualbrottmål i Göteborg och därvid fått ett mindre skadestånd.

1.2. Flickornas mödrar

Både A och hennes mor är utlandsfödda. Äktenskapet med mannen varade 1996 – 1999. Fr o m 1999 företog hustrun upprepade resor till hemlandet. Enligt mannens uppgift gifte hon sig där med en annan man, trots att hon då fortfarande var gift med mannen. A förefaller ha varit med på åtminstone någon av dessa resor. Enligt mannen skall förhållandet mellan A och hennes mor ha varit gott fram till 1999, därefter sämre.

Förhållandet mellan B:s mor och mannen synes ha varit mycket kortvarigt. B:s mor sägs tidigare ha polisanmält mannen för olika påstådda brott eller förseelser. Enligt ett av vittnena har B:s mor stort

inflytande över B, som sägs lyssna mycket på henne. Vad gäller mödrarna skriver TR i sin dom: ”Tingsrätten konstaterar att båda dessa synes ha haft motiv för att skada mannen”.

1.3. Parternas versioner

De båda målsägandenas utsagor är belagda med sekretess av domstolarna. Vilket slags handlingar det är fråga om framgår ändå av de ganska detaljerade gärningsbeskrivningarna, av domarna och indirekt av mannens och i viss mån vittnenas utsagor. Vad gäller särskilt övergreppen mot A sägs att mannen successivt sökt vänja flickan vid alltmer avancerade sexuella handlingar och sökt få henne att tro att sexuella relationer mellan far och dotter är något naturligt. Det framgår också att flickorna talat om ett mycket stort antal övergrepp. Enligt mannen skulle flickorna ha talat om över 500 övergrepp under en två månadersperiod då de var ute och reste och arbetade tillsammans på olika marknader.

Mannen nekar till alla anklagelser och hävdar att han är utsatt för en komplot, som hans före detta hustru – A:s mor – låg bakom. Syftet skulle ha varit att komma över huset i Luleå. Det var visserligen redan ”skrivet” på A:s mor, men hennes förfoganderätt inskränktes av en fullmakt som gav mannen rätt att förvalta, belåna och försälja huset. Mannen hade dessutom för avsikt att låta ”skriva” huset på A när hon fyllt arton år, vilket modern motsatte sig.

1.4. Vittnesmålen

I TR hördes sju personer som vittnen och i Hovrätten ytterligare sex. Ingen av flickornas mödrar fanns med bland vittnena. Inget av vittnena hade själv hört eller sett något som var ägnat att framkalla misstankar i den riktning åtalet gäller. Av de tretton vittnena sade sig tre ha hört någon av flickorna säga något som pekar ut mannen. Ett av dem är styvmor till A:s dåvarande pojkvän. Vittnet sade sig vid ett tillfälle ha märkt att A var nedstämd och frågat om hemförhållandena, varvid A sagt att hon blivit utsatt för övergrepp av mannen. Detta inträffade en eller två veckor före anmälan.

Det andra av dessa vittnen är B:s dåvarande pojkvän, som sagt att B mer än ett år före anmälan berättat för honom om övergreppen.

Det tredje vittnet är A:s före detta pojkvän, som berättade att A vid ett tillfälle sagt honom att hon var oskuld, vid ett senare tillfälle att hon ljugit och att en tidigare pojkvän tagit hennes oskuld och ännu en tid därefter att hon ljugit och att mannen våldtagit henne.

När det gäller dessa vittnesmål rör det sig således om vittnen som har liten eller ingen kännedom om mannen, flickorna, deras relationer och förhållandena i hemmet och på arbetsplatserna. Bland de övriga vittnena fanns flera personer med mycket god kännedom om dessa förhållanden eller delar därav, t ex mannens hustru i ett tidigare äktenskap och mannens son, gamla vänner till mannen och personer som bott och arbetat tillsammans med mannen, flickorna och A:s mor vid marknader och mässor. Några av dem avgav tämligen intetsägande vittnesmål, men de flesta gav mer eller mindre starkt stöd för mannens version. Ingen har märkt något misstänkt eller besynnerligt i mannens förhållande till flickorna eller i deras uppträdande i övrigt. Några påpekade att eftersom man arbetar och lever så tätt inpå varandra vid marknaderna så är möjligheterna till hemliga sexuella möten ytterst begränsade.

Utöver det sagda kan det vara värt att notera att mannens son lämnade uppgifter som kan tolkas som att A hade samvetsförebräelser efter anmälan och att varken skolpersonal, väninnor till flickorna eller A:s moster fanns med bland vittnena.

Ingenting tyder heller på att vittnespsykologisk expertis anlätts vid någon av rättegångarna.

1.5. Domskälen

Den huvudsakliga grunden för domen utgörs av flickornas berättelser. Båda domstolarna konstaterar att berättelserna är mycket likartade, vilket ses som ett starkt indicium på att de är sanna, eftersom ingenting framkommit som tyder på att de konstruerats i samråd. Berättelserna anses också innehålla detaljer som bär det självupplevdas prägel. De innehåller uppgifter som i sig inte är orimliga och som inte motsäger varandra. Mannens uppgifter anses också bekräfta flickornas berättelser på vissa punkter. Flickorna har gjort ett trovärdigt intryck, bl a genom att till synes inte vilja svärta ned mannen i onödan.

Enligt TR anser sig mannen vara utsatt för en konplott som mödrarna ligger bakom. TR avvisar dock denna förklaringsmodell, eftersom den enligt TR skulle förutsätta att mödrarna var för sig övertalat sina döttrar att rikta falska beskyllningar mot mannen, trots vetskap om vad dessa kunde leda till för hans del. Båda domstolarna finner det oförklarligt att flickorna falskeligen skulle anklaga mannen om förhållandet dem emellan varit så gott som mannen hävdade och som också bekräftats av vissa vittnesmål. TR anser att mannens uppträdande inför rätten, hans svårighet att hålla sig till saken och benägenhet att göra ovidkommande utläggningar, får honom att framstå som mindre trovärdig än flickorna. Båda domstolarna finner att flickornas uppgifter stöds av viss kringbevisning i form av de uppgifter de lämnat till sina pojkvänner och till styvmodern till A:s pojkvän.

Hovrättens bedömning är betydligt utförligare än TR:s och vissa skillnader kan förmärkas även i viktiga frågor. Så t ex anser Hovrätten att mannens hypotes om en konplott riktad mot honom avser att flickorna eventuellt med stöd av B:s mor, skulle ha sammangaddat sig mot honom. TR däremot anser att mannen menat att mödrarna legat bakom anmälningarna. Mannen hade företett ett läkarintyg som vitsordade att han led av impotens. Detta nämndes endast av Hovrätten och avfärdades med hänvisning till att det grundar sig på hans egna uppgifter. TR anser att det inte framkommit att oralt sexualumgänge förekommit, medan Hovrätten tror att A förmåtts medverka i sådant.

Hovrätten nämner i motsats till TR en dikt som mannen skrivit till A efter anmälan och som anses ha ett ordval som tyder på att mannen betraktar A som något mera än en dotter, t ex ordet "livskamrat".

Till skillnad från TR antyder Hovrätten viss tveksamhet inför några av B:s berättelser som sägs ha framförts på ett sätt som skulle kunna uppfattas som obesvärat. Hovrättens ansats till kritik av B leder dock inte till en annan bedömning än att hon i stort är trovärdig. Också när det gäller omfattningen av de övergrepp B säger sig ha blivit utsatt för förhåller sig Hovrätten skeptisk "... även med utgångspunkt i de uppgifter som anger ett något lägre antal övergrepp, framstår uppgifterna som överdrivna", skriver rätten.

Inte heller denna gång leder tvivlet till en annan bedömning än att B är trovärdig. TR däremot accepterar utan invändningar flickornas uppgifter om omfattningen av övergreppen.

2. Kommentar

2.1. Bevisvärdering, beviskrav och utredning

I båda domarna saknas helt uppgifter om vad försvaret haft att säga och domstolarnas bedömning därav. Man skulle kunna tro att även dessa uppgifter sekretessbelagts av domstolarna, men ingenting tyder på att så skett. Mannen har givetvis haft försvarare. I en skrivelse till Hovrätten daterad 2004-01-09 ger försvarsadvokaten uttryck för sin syn på målet och de beviskrav som bör gälla. Advokaten skriver: "I detta mål står ord mot ord. Fristående stödbevisning, såsom t ex kriminaltekniska fynd på

påstådda brottsplatser eller rättsmedicinska undersökningar av målsägandenas kroppar, saknas helt. De vittnen som åklagaren åberopar uttalar sig ju bara om hörsägen, dvs. vad resp. målsägande uppgett för dem. Sådana vittnen räknas i doktrin och praxis inte som bevisning av avgörande betydelse, se t ex Gregow^{*)} i SvJT 1996 s. 515 p. 6.”

HD har som bekant i ett antal rättsfall, bl a NJA 1991 s. 83, 1993 s. 68 och 1993 s. 616, slagit fast att målsägandens utsaga, även i avsaknad av stödbevisning, kan räcka till fällande dom. Detta innebär dock inget som helst avkall på beviskraven i brottmål. Till yttermera visso faller det i praktiken på – underinstanserna att i det vardagliga rättegångsarbetet upprätthålla detta beviskrav. Härom skriver Gregow i aa sid. 523:

”Avslutningsvis skall på nytt understrykas att det höga beviskrav som gäller brottmål och främst i fråga om grövre brott bör tillämpas med stränghet i incestmål. Dessa mål kräver ofta ingående bedömningar och närmare övervägande om beviskravet är uppfyllt. Den domare som efter sådan genomgång anser att det finns någon som helst tvekan om den åtalades skuld bör ogilla åtalet.

I anslutning härtill kan påpekas att HD inte kan förväntas över lag eller ens i någon större omfattning korrigerera fall då åtal har bifallits på för tunn bevisning. Det innebär att sista ordet i allmänhet är sagt genom hovrättens dom. Detta understryker ytterligare vad som sagts i föregående stycke.”

- - -

Åtalet mot (mannen) är ett incestmål, han har mot sitt nekande dömts till ett mycket långt fängelsestraff. Enligt Gregow ankommer det därför nu på Hovrätten att tillämpa beviskravet ”med stränghet”. Vad detta innebär i praktiken har utvecklats av Christian Diesen, se t ex JT 1996 – 1997 s. 525 ff.

I dessa mål är särskilt det s k *utredningskravet* av stor betydelse. Diesen skriver därom, se sid 526:

‘... *utredningskravet* betyder att förutsättningen för att bevisvärdering ska kunna ske på ett fullgott sätt är att domstolen har det utredningsunderlag, som erfordras för att i det konkreta fallet kunna utesluta friande alternativ.’

Utredningsunderlaget är i detta mål synnerligen undermåligt.”

På advokatens begäran inkallades ytterligare sex vittnen till hovrättsförhandlingarna. Dessa vittnade i huvudsak till mannens förmån. Ingenting tyder emellertid på att dessa vittnesmål haft någon betydelse för Hovrättens ställningstagande.

2.2. Utredningar i målet

I antologin ”Svensk vittnespsykologi” sammanställd av Nils Wikland och Ulla Sjöström finns två artiklar av den legendariske vittnespsykologen Arne Trankell. Den första artikeln har titeln ”Lars-fallet. Trovärdighetsutredningarnas metodik”. Nedan följer några citat ur artikeln:

”Istället för undersökning av ett visst vittnes trovärdighet kan exempelvis tillförlitligheten hos de uppgifter, som utgör bevisning i målet, göras till föremål för utredning. (sid. 17).”

- - -

”Tyngdpunkten förflyttas emellertid definitivt från barnet till den eller de situationer, i vilka anklagelserna först uttalas. (sid. 17).”

^{*)} Gregow var vid denna tid ledamot av HD.

”En av konsekvenserna härav blir att den anklagade måste undersökas med stor omsorg. Relationen mellan denne och barnet måste redas ut och de personlighetsdrag som påverkar barnets inställning till den anklagade, måste klarläggas. (sid. 17).”

”Barnets beskyllningar, ofta uttalade i en emotionellt uppladdad situation, är därför oftast resultatet av en rad olika påverkningar och inflytelse från de mest centrala personerna till en rad mer eller mindre perifera medverkande. (sid. 18).”

”När utredningen är slutförd, skall sammanställningen ge en hållbar och naturlig förklaring av alla fakta, så att de inblandade personernas handlingsmotiv bildar ett enhetligt system, i vilket inga vittnesmål lämnas oförklarade. (sid. 18).”

Betraktat ur det perspektiv Trankell anlägger förefaller utredningen i målet huvudsakligen bestå av försummelser. De alternativa tolkningar, som mannen hävdar, utreds inte. Ingen individualpsykologisk undersökning av huvudpersonerna görs och inte heller en socialpsykologisk sådan med syfte att kartlägga relationer och samspel mellan de inblandade. Mödrarna, som mycket väl kan vara nyckelpersoner för att förstå vad som hänt, hörs inte som vittnen. Ingenting i domarna tyder heller på att de blivit förhörda, en omständighet som vi finner häpnadsväckande. Försvarets inlagor och de flesta av vittnesmålen sällas bort. Domstolarnas bedömning av dem redovisas inte. En analys av kongruensen mellan anklagelserna och flickornas beteende görs inte i någon av domarna. Särskilt denna sistnämnda punkt väcker många frågor, t ex följande:

- A säger sig ha blivit utsatt för sexuella övergrepp under tio års tid. Berättade hon aldrig någonting för kamrater och skolpersonal?
- Märkte aldrig skolpersonalen att flickan var nedstämd och okoncentrerad?
- Märktes aldrig hennes svåra hemförhållanden på skolprestationer och fritidsaktiviteter?
- Berättade A aldrig vad fosterfadern gjort med henne för sin mor, till viken hon sägs ha haft ett gott förhållande fram till 1999?
- Hur kunde modern som var gift med mannen 1996 – 1999 undgå att märka vad som pågick? Om hon märkt något, varför ingrep hon då inte genast?
- Hur kunde övriga personer i deras omgivning undgå att märka att något var på tok?
- När, hur och i vilket sammanhang upptäckte A att det inte var ”naturligt” med sexuella relationer mellan far och dotter?
- När bestämde hon sig för att anmäla och varför just då?
- Varför stannade flickorna kvar och fortsatte att arbeta tillsammans med mannen på marknaderna, trots att han enligt deras uppgifter utsatte dem för ständiga övergrepp? De kunde ju ha givit sig av därifrån när som helst.
- Varför återvände B för att besöka sin far trots att hon vid ett tidigare besök i hans bostad blivit våldtagen? Varför återvände hon en tredje gång för att resa på marknad tillsammans med mannen?

- Varför stannade hon kvar i mannens bostad i tre veckor och lät sig våldtas? Hon hade ju när som helst kunnat återvända till sin fosterfamilj.
- Varför märkte inte B:s fostermor att något hänt flickan?
- Varför berättade inte B genast för sin mor om vad som hänt redan efter de första övergreppen?
- Varför polisanmälde inte B genast övergreppen?
- Märkte inte flickorna under marknadsdagarna att de båda var utsatta för mannens övergrepp?
- Hur kunde övriga personer, bland dem A:s mor, som arbetade och bodde tillsammans med flickorna undgå att märka att dessa ideligen var frånvarande korta stunder under vilka de blivit våldtagna av mannen?
- Varför gjorde flickorna aldrig motstånd mot förövaren, ropade på hjälp, hotade att anmäla eller åtminstone grät eller visade andra tecken på upprördhet och förtvivlan efter övergreppen?
- Om mannen intensifierade sina övergrepp mot A 1995 – 1996 som domstolarna gör gällande, varför gifte ha sig då med A:s mor 1996?
- Hur bar sig flickorna åt för att undvika graviditet efter dessa hundratals samlag? Var det mannen som skyddade sig?
- Skrev någon läkare ut p-piller till A redan under 1990-talet?

Det finns ingenting i de offentliga delarna av domarna som tyder på att någon av dessa frågor någonsin ställts till någon av flickorna, eller att domstolarna själva ställt sig dessa frågor.

2.3. Trovärdighet

Enligt HD:s anvisningar kan mål av det här slaget avgöras enbart på grundval av domstolens bedömning av målsägandens trovärdighet. Ingenting sägs däremot om den tilltalades trovärdighet. Den här aktuelle mannen är som nämnts tidigare ostraffad och har varit gift ”ett flertal gånger”. Han har därmed dokumenterat en sexualitet inriktad mot vuxna kvinnor. Bortsett från anklagelserna har ingenting framkommit i hans bakgrund eller aktuella förhållanden som tyder på att han är pedofil. Det fanns en dator i mannens bostad som visade sig innehålla ett stort antal porrbilder men ingen barnporr. Det är förklart om mannen laddat ned bilderna eftersom flera personer haft tillgång till datorn. Han är således med säkerhet ingen ”äkta”, regredierad pedofil. Enligt vår mening bör dessa förhållanden ses som en form av stödbevisning som talar till mannens förmån.

Frågan om mannens trovärdighet kommenteras inte av Hovrätten men väl av TR som skriver att han ”i många fall varit ovillig att lämna direkta svar på de frågor som ställts /... / och lämnat undanliggande svar och gjort ovidkommande utläggningar.” Vi delar helt försvarsadvokatens upprördhet över att detta beteende, som beror på vissa karaktärsegenskaper hos mannen, skall ses som bevis på hans bristande trovärdighet.

Vad gäller flickornas trovärdighet har denna prövats genom en ytlig utsageanalys med lågt ställda krav. Därtill kommer en bedömning av flickornas reaktioner och uppträdande inför rätten. Enligt vår mening är det ibland möjligt att med säkerhet kunna fastslå att en person inte är trovärdig, men aldrig möjligt att med säkerhet fastställa att en person är trovärdig utan annan bevisning än vederbörandes utsaga. Vi vänder oss emot HD:s föreskrifter om trovärdighetsbedömning såsom helt otillfredsställande ur rättssäkerhetssynpunkt. Den omständigheten att målsägandena i sexualbrottmål

inte sällan i efterhand tar tillbaka sina uppgifter sedan de blivit förklarade ” trovärdiga ” av rätten, visar med all önskvärd tydlighet hur osäker denna bedömning är. Detta inses också på många håll inom rättsväsendet.

I sin PM ”Riktlinjer för ärenden rörande barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn” (2002-07-12), skriver Riksåklagaren (RÅ): ”Den centrala bevisningen i form av målsägandeförhör måste stödjas av annan bevisning som kan verifiera de uppgifter som målsäganden lämnat och denna dokumentation måste vara sådan att man även vid en granskning i efterhand – efter längre eller kortare tid – kan lägga fast händelseförloppet. (sid 3)”. Ett annat exempel är en intervju i tidskriften ”Kvinnotryck” 1 / februari 2002, med biträdande chefsåklagaren i Luleå Mikael Lundquist, som bl a säger:

”- Jag måste vara säker på att en domstol ska döma mannen. Det är svårt att tro att domstolen skulle göra det om det inte finns vittnesbevisning eller medicinsk undersökning som visar att brott har skett. Målsäganden (kvinnan) blir då mindre trovärdig. Hon blir trovärdig om hon slagit larm snabbt än att det gått en tid.”

- - -

”- Det räcker inte att tro på kvinnan, man måste ha bevis också.”

- - -

”- Jag har svårt att se hur det skulle fungera praktiskt om rättsväsendet nöjer sig med att tro på kvinnornas berättelse. Det finns fall där kvinnan ljuger.”

Vi frågar oss varför dessa självklarheter inte vunnit erkännande och tillämpning också i det fall vi beskriver i denna artikel. Möjligheterna att tillämpa sådana insikter borde ha varit goda eftersom Lundquist var ansvarig åklagare i målet.

2.4. Alternativa hypoteser

Mannen har i båda domstolarna hävdat att bakgrunden till anklagelserna är en komplott riktad mot honom. Det framgår emellertid inte varken av referaten av mannens utsaga eller av domstolarnas bedömning hur komplotten skulle se ut. Enligt TR:s dom säger mannen att hela historien är en komplott som hans före detta hustru ligger bakom. TR skriver härom att ”... hur den skulle se ut har han inte närmare beskrivit, men det är uppenbart att han anser att flickornas mödrar ligger bakom.”

Hovrätten däremot skriver att mannen sagt sig haft för avsikt att ”skriva huset” på A när hon fyllt arton år, men att hennes mor motsatte sig det och att han trodde det var därför anklagelserna kommit mot honom. Det kunde också enligt referatet vara ett sätt för A att få stanna i Sverige. I sin bedömning skriver Hovrätten att mannen har gjort gällande att A – tillsammans med B – konspirerat och planerat att anmäla honom för brott mot dem båda.

Som synes råder betydande förvirring om vad mannen sagt och hur det skall tolkas. Domstolarna tycks här varken ha brytt sig om att skapa klarhet om vad mannen menat eller utreda de alternativa förklaringar som han hävdat. Det är möjligt att mannens utsagor varit svårbegripliga, dels beroende på karaktärsegenskaper som tidigare berörts, dels på det självklara förhållandet att en konspiration mot honom måste organiseras bakom hans rygg. Mannen förstår därför inte själv riktigt vad som hänt och kan inte lämna en exakt beskrivning. Det är emellertid domstolarnas sak att bringa klarhet i detta genom utredning.

Mannen beskrivs av flera vittnen som snäll, godtrogen, lättmanipulerad, tror gott om alla, en person som ibland blir utnyttjad. Det är inte förvånande om en sådan person inte tillfullo har förstått ens sina närmastes karaktärer, motiv, relationer och känslor. Detta förhållande understryker ytterligare

vikten av en individualpsykologisk och socialpsykologisk utredning, något som domstolarna helt försummat. Som exempel på något som borde ha utretts vill vi peka på händelserna under hösten 2002.

I september fyllde A arton år. Ungefär samtidigt anlände A:s morbror till Sverige, enligt mannen i avsikt att leta reda på den famösa fullmakten, vars existens utgjorde ett hinder för A:s mor att sälja huset. Morbroderns besök ledde till ett handgemäng mellan honom och mannen den 17 oktober. Samma dag kom A:s anmälan. Den 24 oktober togs 13 000 kronor ut från A:s mors konto, av vilka A sägs ha fått 10 000. Mannen hade vid den tidpunkten häktats och fått sin första akuta hjärtinfarkt. Medan han låg på sjukhuset försökte den före detta hustrun att sälja huset. I december kom sedan B:s anmälan mot mannen. Det är knappast orimligt att tänka sig att det bakom denna händelsekedja kan ligga en konspiration av något slag. Ingenting tyder på att saken har utretts av någon av domstolarna.

2.5. Mannens hälsotillstånd

Mannen hävdar själv att han haft potensproblem sedan mitten av 1990-talet. Dessa uppgifter styrks också av två av vittnena, för vilka mannen berättat om sin belägenhet. Läkarintyg tyder också på att hans hälsotillstånd försämrats sedan denna tid och att försämringen ledde till två hjärtinfarkter med kort mellanrum hösten 2002. Under senare delen av 1990-talet gick hans affärsrörelse allt sämre fram till konkursen i maj 2000. Under denna tid var mannens situation pressad och han trycktes av bekymmer för företaget, de anställda och familjens ekonomiska framtid. Både hans sexuella och ekonomiska problem kan ha spelat in vid skilsmässan 1999. Mot denna bakgrund är mannens uppgifter om impotens inte osannolika eller förvånande.

Beträffande potensproblemen skriver Hovrätten: ”Det kan vidare noteras att (mannens) uppgifter om potensproblem härrör från honom själv, även om de finns återgivna i ett journalutdrag.” Hovrätten antyder sålunda här att uppgifterna inte är att lita på. Det är frestande att påpeka att hela målet bygger på uppgifter av samma karaktär, d v s från flickorna själva, men det har i deras fall inte setts som något hinder. Emellertid utvisar det nämnda journalutdraget att mannen diskuterat detta med sin läkare i december 2001, d v s närmare ett år före A:s anmälan. Mannen visste således inte att han skulle bli anmäld senare för sexuella övergrepp och hade ingen som helst anledning att med hjälp av osanna uppgifter skaffa sig ett falskt alibi. Med tanke på det något genanta i situationen för en man med hans bakgrund är det mycket osannolikt att mannen berättat detta och begärt att få Viagra om inte problemet varit reellt. Mannen bör således ha talat sanning och de sexuella stålmanprestationer som flickorna påstått att han utfört under sommaren 2001 framstår också av denna anledning som högst osannolika.

Det kan vidare noteras att i Hovrättens referat av mannens utsaga står att han fick Viagra i januari 2001. Det kan vara ett oavsiktligt misstag, men om så inte är fallet kan påpekas att han i december fått Viagra 25 mg 4x4 st. utskrivet av sin läkare. Läkaren skriver i brev till oss att eftersom detta var en försöksbehandling valdes lägsta styrka på tableterna. Journalutdraget visar att han fick Viagra ytterligare sex gånger, senast i september 2004 med successivt allt större styrka. Denna omständighet ger stöd åt mannens uppgift att tableterna inte gav avsett resultat och att hans sexuella oförmåga kvarstod. Det var således för första gången i december 2001 mannen fick Viagra och hans påstådda sexuella prestationer under sommaren torde ha utförts utan hjälp av detta afrodisiakum. Enligt mannen hade flickorna eller någon av dem talat om 500 övergrepp på två månader. Det kan vara värt att sätta dessa atletprestationer i relation till journalutdragets glåmiga vittnesbörd.

2.6. Synpunkter på domskälen

Båda domstolarna trycker starkt på att flickornas berättelser är mycket likartade, vilket ses som ett starkt indicium på att de är sanna, såvida de inte konstruerats i samråd. Man menar dock att ingenting framkommit som tyder på att sådant samråd skett. Kanske inte, men ingenting tyder heller på att samråd inte skett. Argumentets bevisvärde står och faller med att man kan visa att samråd inte skett, vilket torde vara omöjligt. Det rör sig därför om en ren spekulation utan bevisvärde. Domstolarna hänvisar också till att flickornas berättelser innehåller detaljer som bär det självupplevdas prägel. Dessa uppgifter är sekretessbelagda, varför de inte kan bedömas av oss. Vi vill dock erinra om att båda flickorna synes ha varit sexuellt erfarna genom umgänge med sina pojkvänner. Eftersom variationsmöjligheterna vid sexuella övergrepp är relativt begränsade tenderar berättelser härom också av det skälet att likna varandra.

I analysen av flickornas utsagor ingår en granskning av att uppgifterna inte i sig är orimliga och att de inte motsäger varandra. Detta innebär att ställa mycket låga krav på utsagorna och ett godkännande på sådana grunder betyder knappast mer än att flickorna är normalbegåvade.

Mannens uppgifter lämnas utan avseende. De ges endast betydelse i den mån de kan användas för att styrka flickornas trovärdighet. Mannen kunde lika gärna ha dömts ohörd.

TR skriver att ”de” – flickorna och/eller mödrarna – måste ha insett att utförliga osanna uppgifter om sexuella övergrepp måste medföra att mannen riskerar ett långt fängelsestraff. ”Redan på grund härav finner tingsrätten mannens förklaring till anmälningarna och berättelserna högst osannolik.” TR utgår härvid från att kvinnorna inte skulle vilja göra något som skadar mannen om han är oskyldig. Detta är ett i hög grad förhastat antagande som dessutom strider mot vad TR tidigare uttalat om mödrarnas inställning till mannen. En psykologisk utredning skulle möjligen kunna ge visst stöd för antagandet, men någon sådan har inte genomförts.

Båda domstolarna har fått uppfattningen att flickorna inte försökt svartmåla mannen. Ett av vittnena, en ung man som arbetat ihop med mannen och flickorna vid marknaderna, gör i sitt vittnesmål en anmärkning som är intressant på flera sätt. Han säger att mannen inte har ”bjudit ut A eller B till honom som ersättning för nedlagt arbete.” Eftersom varken mannen eller någon av vittnena påstått detta måste anklagelserna emanera från flickorna eller från en av dem. Om vittnets anmärkning är sanningsenlig – och det ifrågasätts inte – måste flickan/flickorna ha ljugit inför domstolen. De har genom sin beskyllning försökt svartmåla mannen, d v s just det som domstolarna säger att de inte gör. Uttalandet tycks inte föranleda några reflexioner alls hos domstolen och visar därigenom också på domstolens selektiva perceptionsförmåga.

Ytterligare ett argument går ut på att anklagelserna mot mannen framstår som oförklarliga om förhållandet mellan mannen och flickorna varit så gott som mannen hävdar och som också nämns av några vittnen. Enligt vår mening är det oförklarliga snarare att domstolarna inte anser sig kunna finna någon tänkbar förklaring till denna motsättning. Med de egenskaper som ett par av vittnena beskriver hos mannen kan han ha haft svårighet att förstå flickornas personligheter på ett djupare plan och den verkliga karaktären av deras relation. Han kan i likhet med många andra människor ha trott att förhållandet var gott om gemenskapen i vardag och arbete fungerade hyggligt. Det kan också på ett sent stadium ha inträffat attitydförändringar hos flickorna som undgått mannen.

Hovrätten åberopar också viss kringbevisning som flickornas uppgifter till sina pojkvänner och A:s uppgift till pojkvännens styvmor. Vad gäller de senare så skulle A vid ett tillfälle ha verkat ledsen vilket föranlett kvinnan att fråga hur A hade det hemma. A skulle då ha öppnat sitt hjärta för henne och berättat om övergreppen. Med tanken på att A säger sig ha varit utsatt för övergrepp i tio års tid förefaller det minst sagt märkligt att en vuxen person först nu, en eller två veckor före anmälan, lägger märke till att hon är nedstämd. Märkligt är också att denna person är en så ytterst perifer figur

i A:s liv. Man frågar sig om inte denna kvinna valts ut för att motta A:s förtroende just därför att hon var så perifer och inte kände till familjen och A:s förhållanden.

Beträffande A:s tidigare pojkvän som berättat att A sagt att mannen våldtagit henne så berättade han också att A vid två tillfällen sagt honom att hon ljugit om sin förlorade oskuld. Hans vittnesmål visar således att A ingalunda är främmande för att ljuga om sexuella ting. B:s tidigare pojkvän har ”under ed” berättat att B sagt honom minst ett år före anmälan att hon blivit våldtagen av mannen. ”Att B vid denna tidpunkt lämnade sådana uppgifter kan svårligen förklaras på annat sätt än att hon själv varit med om händelserna,” skriver Hovrätten. Bortsett från möjligheten att vittnet ljugit, i medvetande om att mened i en sådan sak inte kan bevisas, finns möjligheter till alternativa förklaringar om man tar mannens komplotteori på allvar.

Slutligen kan nämnas att Hovrätten också återoppar en dikt som mannen skrivit till A efter anmälan. I dikten uttrycker han sin djupa tillgivenhet för flickan och använder därvid ett ordval som Hovrätten anser tyda på att han betraktar A som något mer än en dotter. Hovrätten nämner därvid särskilt ordet ”livskamrat”. Argumentet bygger på att Hovrätten vet att mannen lägger in samma betydelse i ordet som Hovrätten själv gör. Eftersom A inte är mannens biologiska dotter kan man tänka sig att han sökt efter ord som inte innebär en sådan släktskap och därvid haft oturen att fastna för ett ord som bidragit till att ge honom fem års fängelse.

2.7. En alternativ förklaringsmodell

Vi har konstruerat ett alternativt scenario som vi menar förklarar händelserna på ett rimligt sätt utan att sexuella övergrepp ingår. Vi gör givetvis inte anspråk på att det är den sanna beskrivningen av vad som hänt, endast att det är en tänkbar alternativ förklaring.

Våren 2000 blev A:s mor ensam innehavare av lagfarten på fastigheten i Luleå. Hon var då redan gift med en annan man i hemlandet och ville så snart som möjligt flytta tillbaka dit men ville också tillgodogöra sig det ekonomiska värde som huset representerade. Vad som hindrade henne från att sälja huset var mannens fullmakt och kanske också mannen själv. Han talade redan då om att ”skriva över” huset på A när hon fyllde arton år. Kvinnan började umgås med planer på att få mannen ur vägen en tid för att då kunna sälja huset och lämna landet med pengarna. Hon började därför senast under 2001 att försöka förmå A att anmäla mannen. Till moderns förargelse vägrade A. Hon hade vuxit upp med mannen i Sverige och var fäst vid honom. Modern gav sig dock inte utan försökte locka flickan med en belöning.

Under sommaren 2001 arbetade och bodde A tillsammans med B. Flickorna lärde då känna varandra ordentligt och A berättade för B om moderns planer. B hade under sin uppväxt haft ganska lite kontakt med mannen och hyste inga djupare känslor för honom. Med sina erfarenheter från en tidigare sexualbrotträttegång insåg B genast vilka ekonomiska möjligheter projektet innebar. Hon kontaktade sin långt mer erfarna mor som var mannens fiende sedan gammalt. Modern blev eld och lågor över planen och gav B en rad goda råd om hur de borde gå tillväga. Ett råd gällde att de borde berätta ungefär samma historia. Det skulle öka deras trovärdighet. Ett annat rörde vikten av att snarast skaffa sig användbara vittnen. B skred till verket under hösten 2001 och berättade för pojkvännen om ”övergreppen”. Någon anmälan blev det emellertid inte då eftersom A fortfarande var motsträvig. Under 2002 började A:s mor fundera på andra sätt att komma åt huset. Strängt taget kunde det räcka med att få tag i fullmakten. Hon vände sig då till sin bror i hemlandet och bad honom om hjälp.

A:s artonårsdag i september stod för dörren och mannen föreslog nu att huset snarast skulle ”skrivas över” på A. Kvinnan motsatte sig detta och gjorde klart för A att hon aldrig skulle få huset. Samtidigt upptäckte mannen att A haft en ”hemlig” pojkvän en längre tid och var upprörd över

detta. A var besviken över att inte få huset och rasande på mannen för att han ville ha kontroll över hennes liv trots att hon nu var arton år. I sin ilska beslöt hon att göra modern till viljes och anmäla mannen. En eller två veckor före anmälan skaffade hon sig på B:s inrådan ett användbart vittne genom att berätta för pojkvännens styvmor.

I mitten av september anlände morbrodern för att leta efter fullmakten. Morbrodern fann dock ingen fullmakt. Modern begärde då åter att A skulle anmäla mannen vilket också skedde. Några dagar därefter tog modern ut 13 000 från sitt konto och gav A 10 000 som belöning för att hon varit snäll flicka. Mannen låg då på sjukhus med akut hjärtinfarkt vilket modern utnyttjade för att försöka sälja huset. I samband med mannens svåra sjukdom greps A av samvetsförebråelser och var under senhösten nära att ta tillbaka sin anmälan. Hon insåg emellertid att hon då skulle få alla emot sig och inte ens kunde vara säker på mannens tillgivenhet efter vad hon gjort. Det fanns således ingen återvändo. När den första rättegången började fann de nervösa flickorna till sin lättnad att domstolens ledamöter aldrig varit på teatern.

2.8. Frihet under ansvar?

Omständigheterna kring mannens frihetsberövande förefaller i vissa delar vara så märkliga att vi återger hans berättelse här.

A gjorde sin anmälan 17 oktober 2002. Följande dag häktades mannen och fick redan samma kväll sin första hjärtinfarkt.

Den 19 oktober hävdades häktningen då mannen befann sig på sjukhus. Han fick dock ännu en hjärtinfarkt den 22 oktober. Tre dagar senare genomfördes en misslyckad hjärtoperation och tre dagar därefter ytterligare en operation med komplikationer. Han skrevs ut från sjukhuset den 8 november och var sedan på fri fot till den 15 maj 2003, då han åter anhölls. Han blev emellertid åter förd till sjukhus samma dag men häktades trots det dagen därpå. Han förblev sedan i häkte fram till rättegången i TR 16 – 17 juni 2003, varunder åklagaren krävde 8 – 10 års fängelse. Häktningen upphävdes dock efter fem minuters överläggning och mannen släpptes den 17 juni. När domen på sju års fängelse kom var mannen således på fri fot.

När sedan rättegången i Hovrätten inleddes 14 – 17 juni 2004 begärdes mannen ånyo häktad.

Begäran avslogs omgående av en enig Hovrätt. När rättegången avslutades tillönskades mannen en trevlig sommar. I samband med domen på fem års fängelse den 2 juli 2004 begärdes mannen åter häktad och blev efterlyst. Häktningen verkställdes dock inte.

Mannen ringde sedan till Frivården och till några fängelser och frågade om han skulle inställa sig men fick avslag överallt. Man skylldes på platsbrist eller frågade om han var riktigt klok som ville sätta sig i en cell när det var 30 grader varmt ute.

Han förblev således på fri fot och det utan att ha fått reseförbud eller anmälningsplikt. Han var inte heller efterlyst i körkortsregistret. Däremot var han efterlyst i hela landet trots att han bodde inte långt från polishuset och dagligen hälsade på bekanta inom poliskåren. När mannen kontaktade oss under sommaren 2005 var han fortfarande på fri fot, men häktades sedan den 5 augusti och fördes till häktet i Örebro.

Till en del kan dessa omständigheter troligen förklaras av mannens dåliga hälsotillstånd, men det förefaller också finnas en ovilja mot att verkställa en dom som många anser felaktig.

2.9. Avslutande synpunkter och sammanfattning

Som tidigare nämnts har domstolarna sekretessbelagt såväl personuppgifter för målsägandena och två av vittnena som målsägandenas utsagor. Däremot offentliggörs personuppgifter om mannen, uppgifter om verksamheternas art, orter, tidpunkter och t o m adressen till mannens och A:s tidigare

gemensamma bostad. Med hjälp av dessa uppgifter kan det i många fall vara möjligt att identifiera flickorna eller åtminstone A.

Vi ifrågasätter det meningsfulla i en sådan sekretess och vill också erinra om att Justitiekanslern (JK) i ett beslut 2003-03-28 har kritiserat Umeå tingsrätt för alltför omfattande sekretessbeläggning vid ett brottmål, bl a av målsägandens inställning, d v s utsaga. JK skriver bl a ”Det är av rättssäkerhetsskäl viktigt att domstolarnas handläggning och domar i mycket stor utsträckning är offentliga. Allmänhetens insyn är dessutom en grundläggande förutsättning för allmänhetens förtroende för domstolarnas arbete.”

- - -

”I förarbetena till sekretesslagen anges emellertid att det får förutsättas att domstolarna är restriktiva med att sekretessbelägga domar (jfr prop. 1979/80:2 s. 309)”

Det kan dock finnas skäl att sekretessbelägga uppgifter av mycket integritetskränkande karaktär. I det här fallet finns detaljerade uppgifter om övergreppen i såväl gärningsbeskrivningen som domsluten. En del kan också utläsas av vad mannen och vittnena säger. Vi vill därför ifrågasätta domstolarnas sekretessbeläggning av målsägandenas utsagor.

De viktigaste punkterna i vår kritik av målets handläggning som den framgår av domarnas offentliga delar gäller

- att varken försvarets inställning eller domstolens bedömning därav redovisats i domarna,
- att ingen vittnespsykologisk analys gjorts av flickornas berättelser,
- att ingen vare sig individualpsykologisk eller socialpsykologisk utredning gjorts av de närmast berörda personerna,
- att de viktiga vittnesmålen av personer som känner till förhållandena och som vittnat till mannens förmån sållats bort utan att domstolarnas bedömning av dessa redovisas,
- att mödrarna som mycket väl kan vara nyckelpersoner i målet inte hörts,
- att inga kritiska frågor ställts rörande överensstämelsen mellan flickornas påståenden och deras faktiska beteende,
- att ingenting gjorts i syfte att finna teknisk bevisning,
- att mannens uppgifter om en komplott inte utretts,
- att mannens uppgifter i sin helhet lämnats obeaktade utom i de fall de kunnat användas för att stärka flickornas trovärdighet,
- att det starka stöd för mannens version som journalutdraget rörande utskrivning av Viagra ger lämnas helt utan avseende.

I sin dom skriver Hovrätten att A:s berättelse är trovärdig ”även med beaktande av de stränga beviskrav som måste uppställas i mål av förevarande slag.” TR anslår liknande tongångar. Vi kan inte efter vår genomgång finna annat än att domstolarna ingalunda tillämpat stränga beviskrav utan tvärtom näst intill så lågt ställda beviskrav som överhuvudtaget är möjligt. Enda möjligheten att ytterligare sänka nivån och därmed nå den absoluta botten torde vara att döma mannen även om flickornas uppgifter i sig varit orimliga. Vi frågar oss varför domstolarna likt ormen talar med kluven tunga. Mannen har enligt vår mening inte fått en rättvis, saklig och opartisk rättegång. Hela handläggningen tycks ha varit inriktad på att få mannen fälld. När han sedan berättar att han till råga på allt blivit okvädad av både domare och åklagare under pågående rättegång i TR, blir likheten med rättegångarna mot motståndsmän i Hitlertyskland eller i de gamla öststatsdiktaturena bara alltför uppenbar.

Fallet är ingalunda unikt. I själva verket skiljer det sig endast i fråga om detaljer från många andra sexualbrottmål där männen dömts mot sitt nekande. Av en ren slump råkade ett av dessa fall – Bo Larsson-fallet – bli föremål för medias granskning och gavs publicitet som tvingade ut

rättsväsendets företrädare i ljuset och så småningom ledde till att de båda männen frikändes. I de flesta fall finns däremot knappast någon möjlighet att få domen omprövad när Hovrätten sagt sitt. Vi frågar oss på vilken avguds altare den ene mannen efter den andre offras efter parodiska rättegångar. Om nu HD endast i undantagsfall kan förväntas korrigera underinstanserna domar, vad händer då om dessa börjar styras av mediatrender och politisk opportunist i sin rättstillämpning, allt bakom en fasad av oklanderliga principer?

Ett alternativ kan vara att inrätta en resningskommission efter norsk förebild. Den bör ges betydande ekonomiska och personella resurser och få i uppgift att med tillämpning av grundläggande rättsprinciper göra en översyn av den här typen av sexualbrottdomar åtminstone femton år bakåt i tiden. Rättsväsendet och samhället i stort måste hitta ett sätt att sticka hål på den varböld i samhällskroppen som dessa domar utgör och få det otäcka såret att läka.

Följande domar diskuteras här:

Luleå tingsrätts dom 2003-06-25. Mål nr. B 3349-02

Hovrättens för övre Norrland dom 2004-07-02. Mål nr. B 631-03ⁱ

ⁱ Sprid gärna kännedomen om denna skrift. Den kan fås från nedan angiven e-postadress liksom våra tidigare artiklar, "Rättsäkerhet på undantag" och "Bortom allt rimligt tvivel".
bowh@algonet.se